

Исабаева Н.А.

РОССИЯ ИМПЕРИЯСЫНЫН ТҮРКСТАНГА ЖЫЛЫШЫНЫН СТРАТЕГИЯСЫ ЖАНА ЖЕР МАСЕЛЕСИ

Исабаева Н.А.

СТРАТЕГИЯ ДВИЖЕНИЯ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ В ТУРКЕСТАН И ЗЕМЕЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ

УДК: 947.2 (574)

Россия империясынын эң биринчи Азияга болгон басып алуу кыймылы Сибирди каратардан мурун башталган. 1489-ж Иван IV князь Семен Курбской жана Петр Ушатый башында турган 4024 дворян жана боярлардын балдары менен Азияга биринчи жортуулга чыккан. Ушул жеңиштүү жүрүш 50 жыл өткөндөн кийин Орус державасы өзүн чыгыштын ээси катары сезишине алып келди. Аскер башчысы С.М. Духовскийдин «Түркстан Индияга жүрүшкө плацдарм» катары шарт түзөт деген оюн бардык башкаруу чөйрөсү колдогон.

Орус империясынын Түркстанга XVI к. II-жарымынан баштап жылышы 3 багытта жүргөн.

1.Сибирден Кытайга. 2.Түштүк-Чыгыш Түркстандан Индияга.3.Түштүк Кавказдан Персияга андан Турцияга.

Баскынчылык саясаты 4 этаптан турган:

1.1552-ж Казанды басып алып Түркстанга жакындаган.

2. Оренбург – Сибир чек ара линиялардын курулушу жана көпчүлүк жергиликтүү калктын орус бийлигине ык салуусу.

3. Жалпы Түркстан элинин 3 топко бөлүнүшү:Оренбургка (улуу жүз) 2). Сибир (орто жүз) 3). Илээ өрөнү (Улуу жүз жана Жети-Суу) 4).Түркстандын толугу менен Орус империясынын курамына кириши.

Ал эми XIX-кылымдын ортосунда жана андан кийинки мезгилдерде:Петр I, Екатерина II дагы Орус империясынын тышкы саясатынын негизги принциби анын территориясын кеңейтүү: чыгышка жылуу деп эсептешкен. Орустар Оренбург жана Сибир линиясынын жардамы менен Орто Азияга жылып, 1864 жылы Токмок, Мерке Түркстан шаарына кирген.1895-жылы Орус баскынчылары афган ээлигине барып такалат. Себеби, Оганстан Англиянын ээлиги деп эсептелген. Эң алгачкы Орус империясынын Түркстанга карай бет алуусунда максаты жок шашылыш түрдө кирүүнү көздөгөн.

Көпчүлүк орус чиновниктери Россия империясынын чыгышка бет алуусу закон ченемдүү көрүнүш. Орто Азия, Россия империясынын органикалык бөлүгү деп совет мезгилине чейин андан кийин деле баскынчылык саясатын жымсалдап келишкен Ал эми Сухтелен менен Перовский сыяктуу генералдар Орто Азия эч кандай Россия

империясынын ажырагыс бөлүгү эмес эле анык таза колония² деп белгилеген

Чыгышты көздөй умтулган Орус империясынын жайылышы тынч океанга келип такалды. Кара деңизге жетип андан ары Кавказ жана Сибирди камптып, Чыгышка бир кадам калганча жылды. Түркстанга орустардын кириши түндүктөн башталган. Бирок Түркстандын Түштүк тарабынан багынтуу Орус империясы үчүн кыйынчылык турган. Көрүнүктүү генералдар Черняев, Скобелев, Кауфмандардын башкаруусунун натыйжасында гана баш ийдиришкен. Орус императорунун жиберген экспедициясы Түркстан чөлкөмүн илимий жактан изилдөөдөгү тосколдуктарга карабай эмгектенгендиги үчүн император тарабынан баатыр баскынчылар деп баркталган.³

Терентьевдин «Россия и Англия в Средней Азии» деген эмгегинде орус генералдары Орто Азияны каратууда бири-бирине өзгөчө саясий жактан багыт берип, канчалык Орто Азияны Англиядан оозунуп басып алуу үчүн тынбай иш аракет жүргүзүшкөн. Совет доорундагы илимий эмгектерде орус империясынын Орто Азияны каратышы, ошол мезгилдеги элди карапайым «жапайы эл» болгондуктан, көрөгөч орус баскынчылары оңой жол менен багынтылган деген пикирди таңуулашкан. Бирок бугункү күндө бул процесс эч кандай оңой болбогудугун, орус баскынчыларына каршы көптөгөн каршылыктар болгондугу аныкталды. Буга мисал катары жарым падыша деп таанылган генерал-адъютант К.П. фон-Кауфман жана генерал-майор А.К. Абрамовдун 1868-жылкы жалпы Түркстан элине кайрылуусун карасак болот. Кайрылууда басып алуу саясатын, өтө жымсалдап, жалпы элге тынчтык гана каалоору айтылган. Бирок бул кайрылуулар ийгилик алып келген эмес. Себеби саясий каршылыктар күчөгөн.⁴ Орус империясы каратылган аймагын эки түрдө караган. Биринчи орус улутундагылар көп жашаган аймак (Кавказ), экинчи орустар азырак жашаган аймак (Түркстан) деп бөлүп, өз курамына киргизген Орто Азияны өз каалаганындай административдик аймактарга бөлгөн. Алгач Семипалатин обласынын курамында Ала-Тоо округу түзүлгөн. Округ Батыш Сибир

² Макшеев А.И. Исторический обзор Туркестана и поступательного движения в него русских. Спб.,1890 С.139.

³ Путешествия по Туркестану Н.Северцева и А. Федченки. Спб.,1894. С.267.

⁴ Научно-литературный сборник статей по Средней Азии.Ташкент 1896. с.186-173.

¹ М Грулев Соперничество России и Англии в Средней Азии. Спб., 1909. 8-9 беттер.

генерал губернаторлугуна караган. 1864-жылы Оренбург жана батыш Сибир чек ара линиялары бириккендигине байланыштуу Түркстан областы түзүлгөн. Азыркы Кыргызстандын жеринен Талас жана Кетмен-Төбө өрөөнү гана Оренбург генерал губернаторлугундагы Сырдария облсатынын Олуяата уездинин составында болгон. Ал эми Жети-

суу областы Туркстан генерал губернаторлугуна кирип, анын курамында Кыргызстанга тиешелүү Пишпек жана Пржевальски уездери кирген. Калган төрт уезд (Лепсин,Копал, Жаркент, Верный) коңшу Казакстан Республикасына кирген.Пишпек уездинин карамагында төмөнкү болуштуктар болгон:

1. Күркүрөк	7. Сейким	13. Жамангуз	19. Чумичевка ⁵
2. Дулат	8. Жаңы Чүй	14. Калгутин	20. Жаныш
3. Чүй	9. Кыбырай	15. Чыгыш Ргайтин	21. Карабулак
4. Сарыбагыш	10. Бөлөкпай	16. Узунгыр	22. Жамансарт
5. Атаке	11. Шамси	17. Талкан	23. Багыш
6. Тынай	12. Ысыгата	18. Сокулук	24. Карабалта
25.Суусамыр	26. Жумгал	27. Темир-Болот	28. Кочкор

Ал эми Пржевальск уездинен төмөнкү болуштуктар оорун алган:

1. Торуайгыр	6. Түргөн	11. Борукчу	16. Чеш-Төбө ²¹ .Саяк
2. Кеңсуу	7. Жетиөгүз	12. Жуван-Арык	17. Эсенгул
3. Күрмөнтү	8. Барскон	13. Нарын	18. Заукин
4. Күнгөй-Аксуу	9. Улахол	14. Он-Арча	19. Чорын
5. Түп	10. Семизбел	15. Шаркыратма	20.Андижан

Башкаруу тышкы иштер министирлигине бекитилип, 1822-жылы болуштук башкаруу системасы киргизилген. Кийинки жылы болуштуктарды бириктирип, Ала-тоо округу түзүлгөн. Ушундан баштап Туркстанды Россия империясынын башкаруусунун 1-этабы башталган.1863 жылдан баштап Ала тоо округун башкаруу тышкы иштер министрлигинен (МИД), аскердик министрлигине (военное министерство) берилген.

2-этап 1886-ж. административдик башкаруунун толук орношу жана туркстанды башкаруу жоболорунун иштели чыгышы.Территогриялык жактан бөлүнүнүн башталышы. 1884-ж. Жети-Суу областындагы чек аралардын такталышы өтө көп талаш тартышты жараткан. Мисалы Пржевальски жана Джаркент уездеринин чек арасы жалпы эле көрсөтүлүп так аныкталган эмес. Негизинен бардык уездердин аймагы так бөлүнбөгөндүгүнөн келип чыккан нааразычылык арыздар архивдик материалдарда өтө көп кездешет. Эми Пишпек уездинин чек арасына кайрылсак, төмөндөгүдөй болгон. Уезд областын туштук батышынан орун алып, чыгышынан Пржевальски уезди менен түндүгүнөн Верный, батышынан Фергана жана Сырдария областары менен чектешип, үч аймакка бөлүнгөн. 1. Токмок. 2. Аксуу. 3. Пишпек.

Пржевал уезди областын түштүк чыгышынан оорун алып, тундүгүнөн Жаркент, батышынан Пишпек, чыгышынан Кытай жана Фергана менен чектешкен. Уезд эки аймакка бөлүнгөн:

1. Пржевальски. 2. Атбашы.

Пржевальск аймагынан казак айылы (станция Николайевская), жана Граф Пален болштугуна караштуу төмөнкү айылдар кирген: Графо-Пален, Лизогубовская, Отрадное, Раздольное жана Соколов.

Болуштук	айыл	Түтүн башы (кибиток)
Борукчу	7	1203
Чыгыш Жетиөгүз	11	1241
Батыш Жетиөгүз	11	1241
Заукин	13	1891
Кеңсуу	15	1848
Күнгөй Аксуу	14	1555
Күрментүү	11	1493
Семизбел	8	1047
Тон	13	2079
Бакачин	13	2079
Турайгыр	11	1529
Турген	14	2457
Түп	10	1598
Улахол	17	2022
Сарткалмык	1	472

Валериан болуштугуна:(Валериан кыштагы жана Баширин хутордук жамааты). Преображенски болуштугунда:(Бобрик,Фольбаум, Приображен жана Сухомилин). Сазан болуштугундагы айылдар төмөнкүлөр: Алексеевка, Долинное, Каменка, Сазановска жана Семеновка. Теплоключенка болуштугунда бир айыл болгон. Мындан тышкары өз алдынча Ак-Кочкор, Кольцовка деген жамаат жана бир дунган болуштугу жана бир айыл (Маринское) болгон. Эми кыргыз көчмөндөрүнүн болуштуктарын төмөнкү таблицадан⁷ көрсөк болот.

⁵ ЦГА Республика Казакстан ф.632.Оп1. д.32

⁶ К. Пален Уездное управление. Спб.,1910. С.9.

⁷ Обзор Семиреченской области за 1913 год .С.31.

Орус башкаруучуларынын тарабынан жүргүзүлгөн административдик жана территориялык бөлүүдө жергиликтүү калктын жеке кызыкчылыгы толук эске алынбаган. Себеби уруулук түзүлүш эмес территориялык жактан бөлүү өтө терс таасирин тийгизген. Буга төмөндөгүдөй архивдик материалдар мисал боло алат. «Жети-суу областына караштуу Пишпек уездинин начальнигине №10 айылдын жашоочулары, биз «Канай» уруусунанбыз эки чачыранды айылдарга бөлүнүп калдык, мүнкүн болсо №13 айылга бөлүшүнүздү көптөн көп суранабыз деп арыз ээси Кожокелди Татыбек»⁸ Аскер министирлигине төмөндөгүдөй арыз түшкөн. Он-арча болушундагы Кулубай, Саке, Нита Султанбековдор жерди аймактарга бөлүүдө бөлөк урууларга кирип, калгандыгына байланыштуу андагы жашаган уруулар аларды кемсинткендигинен мындай кордоого чыдай албайбыз бизди орус дыйкандарына же казактардын айылдарына кошуусун суранышкан.⁹ Ушу өндөө өтүнүч арыздар өтө көп кездешет. Себеби казак аскерлерине (казачий отряд) жергиликтүү элдерге салыштырмалуу көп эсе жер берилип, ар кандай салыктардан куткарылган. Мындай өзгөчөлөнгөн жеңилдиктер көпчүлүктөрдү арыз жазууга түрткөн. Бирок орус чиновниктери тарыбынан эч ким казактардын отрядына кошулган эмес. Алардын арызы канчалык көп болбосун жообсуз калган.

Уезден ар кандай салык жыйноо жана ар кандай талаш маселелерди чечүү иштери уездин башкаруучусуна жүктөлгөн. Түркстандан дагы жер маселесинин курчушу өтө актуалдуу болгон. Түркстандын жашоосунун билгигичи (знаток) деген наамга ээ болгон Перовский төрө ревизор Гирске өз билдирүүсүндө төмөнкү маселени өтө баса белгилеген. Ага тажрыйбалуу генерал Скобелев көтөрүлүштү, жер маселесин туура чечмейинче эч качан токтото албайсынар деп баса белгилеген. Ошол себебтен жашыруун кеңешчи (тайный советник) ревизор Гирс жерди элге толугу менен жеке менчикке берүү зарыл. Биринчиден жердин ээси толугу менен жергиликтүү эл болуп эсептелет. Экинчиден эгер биз бул жерди, жергиликтүү элден ажыратсак, жаңы баш ийген элдин ишениминен кетип каларыбыз шексиз деген. Генерал Абрамов бул ойду такыр эле четке кагып, бул жол империяга эч кандай пайда түшүрбөйт деп эсептеген. Себеби жердин көпчүлүгү алып сатарлардын колуна өтүп кетет деп эсептеген. Гирстин оюу боюнча жерди сатууга жол берүүнүн негизинде орус келгиндери, жергиликтүү эл менен тез арада сиңишип кетет жана сан жагынан көбөйүшүнө шарт түзөт. Генерал майор Абрамов бул сунушту четке каккан. Жерди эркин сатуу ири жер элөөчүлөрдүн пайда болушуна алып келет жана кийин алардан жерди керек учурда өтө кымбатка сатып алууга туура келет. Туркестанды алгачкы басып алуучулардын бири генерал Черняев, генерал Кауфмандын кылган ишин жактырган эмес. Кауфман

баштаган иштердин баарын жокко чыгарган. өзгөчө Туркестанды башкаруу боюнча жобону иштеп чыккан П.И. Хомутов жер маселелерин чечкен генерал Абрамовдор иштен чететилген. Бийликтегилердин өз ара тирешүүсү жер маселесин чечүүдө терс жактарга алып келген. Гирс толук бойдон Черняевдин саясатын колдогон. Гирстин жүргүзгөн ревизиясы көчмөндөр үчүн эч жаңылык алып келген эмес. Себеби көчмөндөргө «Талаа жобосундагы» закондорду кенен жайылтуу каралган. Бул ревизия 1882-1883-ж.ж. жүргөн. Ушул ревизиянын негизинде «өзгөчө комиссия» түзүлүп, анын курамын 21 киши түзгөн. Жыйынтыгында 1886-ж. 12-июнда Туркестанды башкаруу жобосу бекитилип, күчүнө кирген. Жобонун үчүнчү бөлүгүндө жерди жергиликтүү элге бекитүү жана салык маселеси каралган. Көчмөндөрдү жерге жайгаштырууда өтө кайчылаш пикирлер көп болгон. 1881-жылы жерди сатууга жол берүү операциясы ички коптоноудан улам токтотулган.¹⁰

Дагы бир көчмөндөр үчүн чечилбеген маселе жайыт болуп саналган. Себеби кылымдар бою көчмөндөр үчүн көчүп-конуу, адатка айланып канга сиңген көрүнүш катары саналган. Жети-Суу областында жашаган көчмөндөрдүн архивден алынган жайлоосу жана кыштоосунун чек арасы анык так көрсөтүлгөн. Мисал катары Токмок уездинин (Пишпек) болуштарынын кыштоосу жана жайлоосу төмөндөгүдөй бөлүнгөн. 1). Сарбагыш болушу – Алатоону, Кара-Булак, Картобулгу, Сасык-Булак, Бейшек өзөндөрүнүн бойлорун жана Чоң, Кичи Кемин өрөөнөн Кичкелен өзөнүнө чейинки аймакты жайлаган. Ал эми кыштоосу Ыссык көлдүн түштүк батышынан Кубакы жана Байдамтал капчыгайына чейинки аймак болуп эсептелген. 2). Борукчу болушунун жайлоосу Соң көлдүн түндүк жээги, Долон тоосунун батышынан Сарыбулак өзөнүнөн, Төлөк жана Килем арчага чейин. Кыштоосу Кочкор суусунун оң жээги, Сарыбулак өзөнүнөн Жубан-Арыктан Кытай жылга, Төлөк, Кызартын тоосунун түндүгүнө чейин болгон. 3). Нарын болуштугу Соңкөлдүн Тектирсаз капчыгайына Кайджарты, Куртка өзөндөрүнүн түндүгүн жайлаган. Он-Арча жана Каракуру өзөндөрүндө кыштаган. 4). Саяк болушу Арпа, Атбашы өрөөнүн Чатыр көлдүн түштүгү, Көгарттын чыгыш тарабын жайлоо катары бөлүнгөн. Кыштоосу Нарын дайрасынын сол жээги, Алабука, Теңкур, Каракырдан Кабак тоосуна чейин. 5). Эсенгул болуштугу жайлоосу Арпа суусунун оң жээги, кыштоосу Атбашы, Чештөбө, Каракуюн. 6). Темирболот болуштугу жайлоосу (Шамшы, Суек, Каракоюнлу өзөнү) кыштоосу (Кочкордун сол жээги). 7). Жумгал болушунун жайлоосу (Соң көлдүн батышы, Суек, Каракол тоолорунун чыгышын, Коен, Чуван, Миңжылкы өзөндөрүнүн жээгин), кыштоосу (Жумгал Кызарт ашууларын, Суусамырга жетпей Шелбел капчыгайына чейин). 8). Кулжыгач болушу Соң көлдүн түштүгүн, Суусамыр суусунун оң жээгин, Арзыма, Алтыгана жана

⁸ ЦГА Республики Казакстан Ф.44. Оп.1. Д.22874. л.2

⁹ ЦГА Республики Казакстан ф.44. Оп.1. д.23381. л.3.

¹⁰ Савицкий А.П. Поземел'ный вопрос в Туркестане. Ташкент. 1963. С.154.

Балыктыны жайлаган, кыштаган аймагы Суусамыр, Кабак жана Тержайлак капчыгайы эсептелген. 9). Карабалта болуштугунун жайлоосу (Карабалта өзөнүн жана Суусамыр өрөөнүн) кыштоосу Чу өзөнү, Шабыр капчыгайы. 10). Багыш болуштугунун жайлоосу (Аксу жана Суусамыр сууларынын үстүнкү тарабы, кыштоосу (Аксуунун Чу өзөнүнө куюлган жери, Балтык тоосу). 11). Сокулук болушу Жыламыш тоо кыркасын жана өзөнүн жайлаган, кыштоосу Сасык булак жана мурунку айтылган өзөндөр). 12). Талкан болушу жайлоосу Суусамыр, Изралы, Арчалы, Көнөк капчыгайы, Карабулак, Кашка суу, Кызыл белес өзөндөрү, Жыламыштын сол жээги, кыштоосу ушул жерлерден Чу өзөнүнө чейинки аймакты камтыган. 13). Аламедин болушу Суусамыр капчыгайын, Каракыя, Чуңкурчак, Кумбел, Кентур дөңсөөсүн, Аламедин, Узункыр, Тойбулак, Алтынтур жана Атжойлоо өзөндөрүн жайлаган. Ушул аймактарды кыштаган. 14). Бөлөкпай болушу Суусамыр өрөөнүн, Бардак капчыгайынан Ыссыгата өзөнүнө чейин жайлаган. Кыштоосу аталган жерлерден Чу суусуна чейинки аймактар кирген. 15). Тынай болуштугу Кегети, Талдыбулак, Бурана, Кайыңды, Шамси Окторкой, Кызылсуу, Тондук, Кубакы өзөндөрүнүн үстүнкү беттеги аймактарын жайлап, Чу суусунун төмөн жагынан аталган аймактарды кыштаган.¹¹ Адатка айланган мындай циклды бузуу көчмөндөрдүн коомдук руханий жакырдануусуна алып келген. 1891-1892-ж.ж. «Талаа жобосу» көчмөндөрдүн жерге болгон укугунан ажыраткан. 1900-жылдардын башында жердин тартыштыгынан улам сүрүлгөн көчмөндөр көчөөргө жери, айдарга малы жок калган. Жердин тартыштыгынан тоютту азыраак камдашкан көчмөндөрдүн малы эсепсиз кырылган. 1886-1887 жылкы жуттар, көчмөндөрдүн толук жакырдыгына алып келген. Совет мезгилиндеги жылдардагы кээ бир адабияттарда жергиликтүү эл орус империясынын бийлигине чейин жакыр абалда жашаган деген пикирде болушкан. Бирок совет мезгилине чейинки адабияттарда, жергиликтүү элдин жашоо шартын кандай абалда болсо ошол бойдон жазышкан. Мисалы, Туркстан чөлкөмүндө жүргүзгөн статистикалык маалыматтарда миңдеген сансыз малды ээлеген көчмөндөрдү жолуктурууга болот деп белгилеген. Жети-Суу областында малдын башы 3.948.606 га чейин жеткен.¹² Ушундан улам орус империясынын бийлигине чейин жергиликтүү көчмөн элдердин жашоо шарты заманга жараша болуп өтө деле жакыр абалда болгондугун белгилесек болот. Россия империясынын өзгөчө агрардык саясаты кагаз жүзүндө калып иш жүзүндө ишке ашкан эмес. Жер боюнча иш алып баруу үчүн көптөгөн комиссиялар, партиялар, институттар, департаменттер түзүлгөнү менен бул уюмдар жеке Россия империясынын баскынчылык саясатынын кызыкчылыгы үчүн иштешкен. Мисалы, жерди алуу

партиясынын (землеотводной партии) көздөгөн максаты жергиликтүү элдин жарактуу жерин ар кандай амал менен жер фондуна өткөрүү болгон. Жер институтту (институт земледелия) жана мамлекеттик жер жана мүлк департаменти жерди бөлүштүрүүдөгү жергиликтүү элдин кызыкчылыгы эч эске алынбаган.

Негизинен орус империясы уездик башкаруу борборуна жакын, аба ырайы жумшак, жери аядоого жарактуу жерлерди орус келгиндерине берген. Жердин болуп көрбөгөндөй тарышынан жергиликтүү эл жапырт отрукташып, өз жер үлүшүн ыңгайлуу жерден алып калууга умтулушкан. Буга мисал катары азыркы түндүк Кыргызстандагы Сокулук району орус келгиндери менен катар жергиликтүү калк отрукташуу үчүн уездик башкаруучуларга тынымсыз арыз, өтүнүч жиберип турушкан. Архивдик материалдарга таянсак Сокулук болуштугу батыш жана чыгыш деп бөлүнүп, бир дагы жер бош калган эмес. Негизинен орус келгиндери менен катар жергиликтүү эл өтө көп отрукташкан аймак. Мисал катары отрукташкан кыргыз айылдарынын жааматы: Сары-Коен, Бекетай, Каракол, Асылбаш, Ак-Күчүк, Жыламыш, Шалта ж.б. Мындан тышкары отрукташкан кыргыз айылдарынын саны элүүгө жеткен¹³

Орус империясынын Туркестанды башкаруусу, административдик аймактарга бөлүүсү жана анын ичиндеги түндүк Кыргызстандагы агрардык саясатынын ишке ашыруусу өтө көп кыйынчылыктар менен ишке ашкан.

Адабияттар:

1. М. Грулев Соперничество России и Англии в Средней Азии. Спб., 1909. С.8-9.
2. Макшеев А.И. Исторический обзор Туркестана и поступательного движения в него русских. Спб., 1890 С.139.
3. Путешествия по Туркестану Н.Северцева и А. Федченки. Спб., 1894. С.267.
4. Научно-литературный сборник статей по Средней Азии. Ташкент 1896. с.186-173.
5. ЦГА Республика Казакстан ф.632. Оп.1. д.32.
6. К. Пален Уездное управление. Спб., 1910. С.9.
7. Обзор Семиреченской области за 1913 год. С.31.
8. ЦГА Республики Казакстан Ф. 44. Оп. 1. Д. 22874. л.2
9. ЦГА Республики Казакстан ф.44. Оп.1. д.23381. л.3.
10. Савицкий А.П. Поземельный вопрос в Туркестане. Ташкент. 1963. С.154
11. ЦГА республика Казакстан Ф.44. Оп.1 д.21394 л.21-22.
12. Материалы для статистики Туркестанского края. // Зенков П. О состоянии скотоводства в Туркестанском края. Вып II. Спб., 1873. с.475.
13. ЦГА Кыргызской Республики Ф.130. Оп.1. д.186. л..30-40.

¹¹ ЦГА республика Казакстан Ф.44. Оп.1 д.21394 л.21-22.

¹² Материалы для статистики Туркестанского края. // Зенков П. О состоянии скотоводства в Туркестанском края. Вып II. Спб., 1873. с.475.

¹³ ЦГА Кыргызской Республики Ф.130. Оп.1. д.186. л..30-40.